

Márton László

„...mint anyám fia”

Alexander Brodyról

Nem vagyok képes megrajzolni a portréját, holott ezt szeretném. Ismeretségünk három évtizede alatt mindvégig az volt az érzésem, hogy kevesebbet tudok róla a kelletténél. Minél közelebről megismertem, minél pontosabban láttam tulajdonságait, annál erősebbé vált bennem ez az érzés.

Nem ismerhettem sem gyerek-, sem fiatalkorában, de még negyven-ötven éves meglett férfiként sem. Amikor először találkoztam vele, már betöltötte a hatvanat. Mégis sok minden tudható említett korszakairól – mindaz, amit ő maga elmondott akár élőszóban, akár írásban. Sok önirónia volt ezekben az életrajzi történetekben: arról győzte meg olvasóit és hallgatóit, hogy az ifjúkori pillanatsfelvételek nincsenek megszépítve.

Mégis hiányérzetem van. Fontos dolgokról feltűnően hallgatott. Sohasem mondott részleteket arról, hogyan vészelte át ő és családja a nyilas rémuralmat. Arról sem, hogyan dolgozta fel később a háborús traumát. Arról sem, mi elől menekült el Magyarországról serdülő fiúként. Abban ugyanis biztos vagyok, hogy távozása jóval inkább volt menekülés, mint a világlátottság vágya vagy a lehetőségek keresése az úgynevezett „szabad világ” keretei közt.

Író vagyok, nem pedig történész, így tehát feltehetem a kérdést: mi lett volna, ha...? Mi lett volna, ha itthon marad? Eleinte hátrányok érték volna nagypolgári származása miatt. Tizennyolc éves korában, 1951-ben aligha vették volna fel bármelyik magyar egyetemre. Talán fizikai munkát kellett volna végeznie, vagy beállhatott volna raktárosnak. Akkor is megtalálta volna a helyét a Rákosi-korszak lepusztított Budapestjének szívósan továbbélő bohémvilágában. Ez a helyzet, mármint a kirekesztettség, néhány év múlva javult volna. Még 1956 előtt megkezdhetette volna egyetemi tanulmányait vagy a közgazdasági egyetemen, vagy az ELTE jogi karán, esetleg a bölcsészkar valamelyik nyelvszakán.

Tegyük fel, hogy 1956 végén nem követi a menekülők példáját, és ezúttal is itthon marad. Továbbá azt is, hogy nem vesz részt a forradalmi eseményekben, vagy legalábbis nem olyan mértékben, hogy emiatt felelősségre vonják, megbüntessék és megbélyegezzék. Ez esetben azon fiatal reformközgazdászok egyike lehetett volna, akik az 1960-as években részt vettek az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában, majd a reformok bukása után a Tervhivatal vagy a Pénzügyminisztérium, illetve a Magyar Nemzeti Bank munkatársaiként igyekeztek menteni a menthetőt. Szinte látom magam előtt Hetényi István vagy Faluvégi Lajos, esetleg Fekete János munkatársaként. Ereje teljében levő szakemberként nyilván részt vett volna a Nemzetközi Valutaalaphoz való 1982-es magyar csatlakozás előkészítésében, és az évtized második felében a pártállam fellazításában, majd felszámolásában is.

Mindezt nem túlzottan nehéz elképzelni. Sokkal nehezebb magunk előtt látni azt az itthon maradt Bródy Sándort, aki alkalmazkodik a Rákosi-, majd a Kádár-rezsim viszonyaihoz, megtanul velük együtt élni, minden percben mérlegeli a kompromisszumok és az erkölcsi integritás szükséges (vagy elégséges) arányát, és habitusára ölti azt a hol epés, hol kedélyes cinizmust, amely jellemző volt a Magyarországon élő nyugatias, liberális értelmiségre. Nem lehetett volna az a globetrotter, még inkább globeflyer, aki valójában volt. (Megpróbálhatjuk kiszámítani, összesen hány órát töltött a levegőben. A repülőgépen átélt órák hosszú hónapokká, talán évekké adódnának össze, különösen, ha a tranzitban töltött időt is hozzászámítjuk. Úgy értesültem tőle, hogy hatvan évvel ezelőtt a tengerentúli járatokon a légikisasszonyok némelyike hajlandó volt a tranzitszállóban szobára menni. Tekintsük úgy, hogy ezek az órák is a levegőbe emelték az alábbi emlékezés szereplőjét.)

Csakhogy Bródy Sándor átváltozott Alexander Brodyvá, aki szabadon járt-kelt-röpködött, és ezáltal éppenséggel változatlan maradt. Magával vitte egy másik kontinensre a nagypolgári mentalitást, annak értékrendjét, az úriemberséget, a korrektséget (amelybe belefér egy kis bohém tempó), a munka tiszteletét (amely összeegyeztethető némi hedonizmussal) és a többi. Úgy maradt változatlan, azon belül magyar, hogy közben amerikai és világpolgár is lett. Sejtelmem is alig van róla, hogy ez milyen lehetett, miképp működhetett a tengeren túl.

Azt viszont tudom, hogy egy ilyen tünemény – mert az volt, egyetlen szóval, tünemény – miképp hatott magyar környezetben. Nemcsak azért szerették sokan, mert kiváló ember volt, sokaknak segített és elbűvölő charme-ja volt, hanem azért is, mert magával hozott egy csésze varázsitalt, amelyben a nagyapa, idősebbik Bródy Sándor, még inkább a nagybácsi, Hunyady Sándor, leginkább pedig a rég letűnt úri Magyarország szerethetőbbik arca tükröződött.

Említett charme-jával késő öregségében is levette a nőket a lábukról. Nem intimitásokról beszélek, hanem például arról, hogy egyszer láttam egy idős asszonyt, amint kezébe veszi Sándor egyik régi fényképét, és felsóhajt: „Miért nem ismerhettem akkor?” Középkorú vagy egészen fiatal nők is szerettek vele ebédelni vagy vacsorázni, nemcsak a finom ételek miatt (mindig tudta, melyik étterem konyhája miben erős), hanem Sándor kedvessége és szellemessége miatt is. Erős hatással volt azokra a fiatal férfiakra, akik bölcs útmutatót, afféle idősebb rokont, néha éppenséggel nevelőapát vagy nagyapát láttak benne. És lenyűgözte azokat a kiváló nemzedéktársakat is, Csányi Vilmostól Ritoók Zsigmondon át John Lukacsig, akikkel összebarátkozott, és akiknek szellemi kvalitásaitól viszont ő inspirálódott.

*

Ha ingujjban ült az asztalnál, vagy ha kigombolta a zakóját, látszott az ingén a behímezett monogram: AB. Ő az ingeit nem készen vásárolta, hanem csináltatta. A nevét örökölte ugyan, író nagyapjától, de alakított rajta egy kicsit, amerikanizálta. Ledobta a családnévről az ékezetet, angolra fordította és előre rakta a keresztnévet. Úgy maradt Bródy Sándor, hogy mégsem teljesen az volt, és úgy érezte magát otthon a szülővárosában, hogy ragaszkodott egy leheletnyi idegenséghez.

Sokoldalú szellem volt. Szeretett viccelni, groteszk humorát komoly megbeszéléseken is megcsillogtatta. Kifinomult ínycenc volt, de otthonában az egyszerű, házias ételleket ette, töltött

káposztát és marhapörköltet. Szenvedélyesen és hozzáértéssel szivarozott, szinte mindig volt vagy a szájában, vagy a keze ügyében egy félig elhamvadt, vastag dohánytekercs. Személyiségének bohém vonása mutatkozott meg abban, hogy leginkább az olyan szivarosládát kedvelte, amely útközben lepottyant a szállítmányról. Az Alibi „Füst”-számába lírai költeménynek is beillő tárcát írt a szivarjairól. A szivar nem egyszerűen élvezeti cikk volt számára, nem is csupán a vele járó kelésekben és szertartásokban lelte örömét, hanem afféle híd volt a szája és a világ teljessége között.

Megbízható, kitűnő ízlése volt. Ez a könyvdizájn terén szerencsésen érvényesült, mint az Alibi-szerkesztők számáról számra tapasztalhatták. A képanyag összeállítása mellett tanulságos volt a címlaptervek változatainak megvitatása is, ki hogyan érvel egyik vagy másik verzió mellett. Hatékony ízléssel bírt műgyűjtőként és műpártolóként is. Mányoki úti otthona beillett volna képtárnak, és ez a kollekció kisebbik része lehetett. Volt egy kínai tubákszelence-gyűjteménye is, állítólag felbecsülhetetlen értékű; ettől aztán megvált, ám előbb készíttetett róla egy pazar kiállítású, színes albumot komoly művészettörténeti tanulmányokkal.

Íróként is értékes munkákat adott ki a kezéből. Az aforizmák és más rövid fesztávú, tömör szövegek jól illettek elegáns, nem ritkán szarkasztikus észjárásához. Az Alibibe írt önéletrajzi tárcái színesek, hangulatosak, és mély emberismeretről tanúskodnak. Összetett kompozíciójú, többsikű művek írásával nem próbálkozott. Ebben, azt hiszem, gátolta őt író nagypapja és nagybátyja néha bizony nyomasztónak érzett szellemi öröksége is.

Bródy Sándort nem ismerhette, a nagypapa meghalt az ő születése előtt kilenc évvel. Hunyady Sándorról voltak személyes emlékei, szeretettel gondolt rá, és a két író családtag közül őt érezte közelebb magához. Hunyady sérülékenységét, esendőségét és magányát a magáénak látta.

Sok testi gyengesége lehetett, de csak az egyikről beszélt, a cukorbetegségről. Arról viszont sokat és szívesen, már-már büszke volt rá. Az lehet ennek a magyarázata, hogy Hunyady Sándor ugyancsak diabéteszben szenvedett, és a mi Sándorunk úgy érezhette: ez a betegség is összeköti őket.

Van valahol a hagyatékban egy levelesláda. Nem láttam, csak hallottam róla. És olvashattam a benne található szövegek egy részét, hiszen azok alapján több kötet is megjelent. Az író nagybácsi és nagypapa kéziratain kívül a család többi tagjának és érdekes, kortörténeti szempontból fontos szövegei lehetnek benne. Jó lenne, ha a láda tartalmát hozzáértők feldolgoznák, rendeznék és kutathatóvá tennék.

Lenyűgöző nyelvtelenség volt. Ezt a képességét a gyerekkori nagypolgári milió is segítette kibontakozni, és erre épültek az amerikai egyetemi tanulmányok. Folyékonyan beszélt az összes nyugati nyelven, valamint kínaiul és japánul is. Felkaptam a fejemet, amikor így szólt: „Hongkongban nemigen boldogultam a mandarinommal, kénytelen voltam papírhoz folyamodni.” (Sándor tudniillik nemcsak beszélte a sztenderd kínai nyelvváltozatot, hanem ismerte az írásjeleket is, azokat pedig a legtávolabbi nyelvjárásokú kínaiak is el tudják olvasni.) Tacitust az utolsó években is fejből idézte latinul.

*

Ismeretségünk első éveiben még nem tapasztalta ki Magyarországot, nem értette sem az intézményeket, sem az emberek mentalitását. Emiatt gyakran érezte úgy, hogy kudarcok és sérelmek érik.

Arra gyanakodott, nem is mindig ok nélkül, hogy sokan becsapják és kihasználják, vagy legalábbis ezzel próbálkoznak. Magyar nyelvismerete sem volt a legjobb állapotban. Ha indulatba jött vagy felizgatta magát, átváltott magyarról a biztosnak érzett angolra. De már ezekben az években is olyan sok barátja és híve volt itthon, annyira jelentős nemhivatalos közéleti tényezővé vált, hogy a bosszúságok nem riasztották el Magyarországról. Ekkoriban vásárolt saját lakást, ez pedig a gyökeret eresztés jele.

Magyartudása gyorsan megerősödött. Már az Alibi előtt is olvastam magyar nyelvű kéziratát, az Alibinek pedig majdnem minden számába írt, azokat is én szerkesztettem. Hamar világossá vált a különbség a javítandó nyelvi hibák és a megőrzendő brodyzmusok között. Néhány év alatt visszatalált az anyanyelvbe, választékosan beszélt és írt magyarul, remek szójátékok jutottak az eszébe.

Az első években az általa gründolt Bródy Sándor Alapítvány kuratóriumának voltam az egyik tagja. Számomra akkor ez volt a hozzá fűződő szál. Az alapító célja az volt, hogy az évente kiosztásra kerülő Bródy Sándor-díjjal segítse és bátorítsa a pályakezdő írókat, eleinte minden műfajban, később csak elbeszélő prózában.

A kuratórium az első években sok zökkenővel működött, Sándort kisebb-nagyobb bosszúságok érték egy-egy válasz nélkül maradt levélről egészen addig, hogy a kuratórium mindjárt az első alkalommal megosztva adta ki a díjat Szilasi Lászlónak és Simon Balázsnak, amit ő nem tudott elfogadni.

Egy négyszemközti beszélgetésben, 1997 nyarán Sándor közölte velem, hogy meg akarja szüntetni az alapítványt, illetve akkor hajlandó működtetni tovább, ha átveszem a kuratórium elnökségét, a kuratórium pedig csökkentett létszámmal, részben új tagokkal működik tovább. Igent mondtam, noha tudtam, hogy ezzel magamra vonom azoknak a kurátoroknak a neheztelését, akiket megbántott ez a döntés. Én viszont fontosnak tartottam, hogy a Bródy Sándor-díj továbbra is jelen legyen az irodalmi közéletben.

Ezt követően az alapítvány körülbelül tíz évig zökkenőmentesen működött. Sándor elégedett volt a kuratórium munkájával, a díj pedig szakmai jelentőségre tett szert. Számomra sokat jelentettek a kuratóriumi ülések, az ott zajló beszélgetések, viták a kortárs irodalom tendenciáiról és a művek értékelési szempontjairól. Akkori kurátor-társaim, Míkola Gyöngyi, Babarcsi Eszter, Mészáros Sándor és Csontos Erika mindnyájan mást-mást gondoltak ezekről a kérdésekről, de mindig megtaláltuk a közös nevezőt. Ezenkívül kénytelen voltam minden évben végigolvasni az előző év összes első magyar prózakötetét, évente 40-50 könyvet, amelyek többsége rossz vagy nagyon rossz volt. Viszont csodálkozhattam, hogy a rossz is milyen sokféleképpen lehet rossz, és milyen sokféleképpen emelkedhet ki közülük az, ami jó. Erről sokat beszélgettünk az alapítóval is, akinek fontos volt, hogy tájékozott legyen az irodalmi folyamatokban. Számos Bródy Sándor-díjas hajdani debütáns (például Zoltán Gábor, Grecsó Krisztián, Dragomán György) ma már stabilan jelen van a kánonban.

A helyzet 2009 körül részint személyes okokból fordulhatott rosszabbra, részint pedig azért, mert Sándornak időközben újabb projektjei lettek, csatlakozott a Bolyai Alapítványhoz, és elindította az Alibit. A fiatal magyar irodalom iránti érdeklődése részint megcsappant, részint ami maradt belőle, helyet talált az Alibi számaiban. Az Alibi működésében volt egy hosszú, 2006-tól 2010-ig tartó szünet; a vállalkozás újraindítása nagyjából egybeesik a Bródy Sándor Alapítvány hanyatlásával.

A díjat utoljára 2012 őszén adta ki a kuratórium. A díjátadás előtti percekben Sándor közölte a kuratóriummal, hogy nem finanszírozza tovább az alapítvány működését. Döntését nem indokolta sem akkor, sem később. Arra a felvetésre, amely szerint a következő évben, 2013-ban lesz nagypapa születésének 150. évfordulója, és legalább még abban az évben tegye lehetővé, hogy utoljára kiadjuk a díjat, semmit sem válaszolt.

Ez az eset és még sok minden, ami vele járt, bevallom, próbára tette Sándorhoz fűződő barátságomat. Emberi nagysága tanújelét látom abban, hogy értésemre adta: nem akar elveszíteni. A barátság pedig túlélte a próbatételt. Nem lett sem gyengébb, sem felszínesebb.

*

Erényeitől részben függetlenül, egyik legfőbb érdeme az volt, hogy összehozta az embereket, legyenek akármilyen különböző ízlésűek vagy világnézetűek. Ami azt is jelentette, hogy külön-külön magához vonzotta őket, miközben ismeretségi hálójának legnagyobb része mindenki előtt rejtve maradt. Ez történt az Alibi szerző- és művészgárdájával is, amelynek alakulását közelről figyelhettem. Nyilván hasonlóan formálódtak körülötte a tudományos, gazdasági és művészeti elit azon csoportjai, amelyekhez csatlakozott.

Akivel barátságot kötött, ahhoz szívből ragaszkodott. Ugyanakkor tanúja voltam látványos kegyvesztéseknek is. Olyan személyek, akiket egy darabig elárasztott szeretetével és figyelmességével, egyszerre csak mintha eltűntek volna a föld felszínéről, még csak szóba sem hozta őket többé.

Feltűnt nekem, hogy sokat és színesen mesél első feleségéről, Petráról, viszont sohasem említi második feleségét, Yonét, Sandy fia édesanyját. Kérdeztem tőle ennek okát, ő pedig így felelt: „Sohasem lehet tudni, hogy a japán nők mikor mire gondolnak.” Azt hiszem, ez a megállapítás egyszersmind titkos vallomás is volt önmagáról. (Aztán írt az Alibi 15. számába egy kissé indiszkrét, de nem kevésbé szeretetteli történetet „a bájos, csodaszép hölgy[ről], aki nem sokkal később a második feleségem lett.”) Egyik ismerőse azt mondta róla, már a halála után: „Ő volt a legnyíltabb szívű zárkózott ember.”

Értett az irányításhoz, erősködés vagy hatalmaskodás nélkül át tudta vinni akaratát másokra. Fontos volt neki, hogy az általa kifejtett hatalomgyakorlás (magyarán szólva, közös munka) jó hangulatban haladjon. Erőt mutatott, miközben esendő volt és sérülékeny. Szédületes karrier állt mögötte, miközben önbizalmán jókora lékek tátongtak, és hálás volt annak, aki ideig-óráig betömöködte őket. Ehhez persze észre kellett venni az önbizalom hiátusait, és a legtöbb ismerőse nem tudta vagy nem akarta őket észlelni.

Nem a karrierjére, nem is csapatépítő, vállalatbővítő eredményeire volt igazán büszke, hanem azokra a hirtelen támadt ötleteire, amelyek az ő személyétől elszakadva, önmagukban váltak híressé. Emlékezhetünk arra a svédországi plakátra (Svédországban tilos volt szeszesitalt reklámozni), amelyen a Black & White whisky közismert fekete és fehér kutyusa, egy skót és egy felföldi terrier látható. A fekete kutya megkérdezi a másiktól: „Fehérke, mit adsz nekem karácsonyra?” Mire a fehér így felel: „Te is tudod, hogy arról nem beszélhetek.” Ez nemcsak zseniális ötlet, hanem egy kis közép-európai zamata is van. Évszázados tapasztalat áll mögötte: hogyan juttassuk mégiscsak kifejezésre azt, amiről a nyilvánosság előtt tilos beszélni? Volt egy emlékezetes intimbetét-reklámja

is. Így hangzott: „Ez nem a legjobb dolog a világon. De ott van közvetlenül mellette.” Figyeljük meg a frivol humor és a macsó szexizmus keverékét, amint fegyelmezetten belesimul a protestáns munkaetikába.

Szenvedélyei közé tartozott a lóverseny. Büszke volt rá, hogy apja, Bródy János mint felelős vezető kitiltotta az ügetőről, mert kiskorú létére fogadott és nyert. Ismeretségünk idején is voltak lovai és lovászai, de róluk ugyanúgy nem beszélt, ahogyan késői szerelmeiről sem. A fiatalkori szerelmekről annál szívesebben adomázott, meg is írt jó néhány nőalakot, vagy kevésbé finoman szólva: esetet. Nők fényképei nem voltak láthatók az otthonában, kivéve lányát, Thyrát a számítógép nyitóképén. Ellenben a szívének kedves lovak fényképeivel és szobraival tele volt a lakás.

A magyar szobrászok közül Varga Imrét kedvelte a legjobban. Vele készítette el Gárdonyi Géza és Bródy Sándor Egerben látható kettős szobrát. Szerette volna gazdag festménykollekcióját is a városnak ajándékozni, amelyhez nagyapja miatt vonzódott. Nagylelkű gesztusát az akkori városvezetés kicsinyességgel viszonzta, neki pedig elment a kedve Egertől.

Szenvedélyesen gyűjtötte a klasszikus modern festményeket, árverésekre járt, licitált. Ismerte a fontosabb galériák tulajdonosait, ők súgtak neki, de amúgy is jó szimata volt. Akkor vásárolt Battyány Gyula-képet, amikor a festő még nem volt újrafelfedezve. Úgy emlegette „a Szönyiket”, „a Csókokat” és „a Rippliket”, mintha közeli rokonokról beszélne. És csakugyan: a festészet jelen volt a családban, méghozzá édesanyja, Pollatschek Lili révén. Sokszor elmesélte, hogy édesanyja műtermében szeretett volna női aktot rajzolni, de a szigorú festőnő gyümölcs- és virágcsendéletekre szorította volna, amelyekhez viszont nem volt kedve.

Kortárs művészek iránt is érdeklődött, de az ő esetükben az ízlésítélet összefonódott a műpártolással és a személyes rokonszenvvel. Volt egy közös kedvencünk, Czene Márta; de persze más a tetszés, ha valaki gyűjtőként léphet fel, és megint más, ha az ember kiállítóhelyeken találkozhat a művész alkotásaival.

A kortárs irodalomra is odafigyelt, de ez a kívülálló tájékozottsága volt. Szerette Esterházy Pétert, mármint a személyét, a könyveitől visszariadt. Azt hiszem, csak a *Javított kiadást* olvasta, és az is személyre vonatkoztatott olvasás volt. Szerette összemérni a családilag összetartozó szerzőket. Kérdezgette: ki volt a nagyobb költő, Áprily Lajos vagy Jékely Zoltán? Nem fogadta el az olyasféle választ, hogy mindkettő a maga módján. Ki volt a nagyobb író: Bródy vagy Hunyady Sándor? Abból a válaszból, miszerint az egyik erősebb egyéniség volt, a másik jobban értett a novella műfajához, elégedetten vonta le a következtetést: ezek szerint – hiszen tudta ő! – Hunyady a nyertes.

Szerette Tandori Dezsőt, és az ő munkáit sem olvasta, csak azt, amit Tandori az Alibibe küldött. Nem örült a jeles költő lóverseny-mániájának: úgy vélte, Tandori a lósporthoz pancser. Nem ért hozzá, mégis gúnyt űz belőle. Később Tandori iránti rokonszenve észrevehetően megcsappant (sohasem fogom megtudni, miért), de még ekkor is kéretett és kapott is kéziratot tőle az Alibibe.

Nagylelkű és nagyvonalú, bőkezű és vendéglátó kedvű volt, de rendkívül ingerülten reagált a haszonlesés vagy az inkorrekttség gyanújeleire. Barátok és rajongók vették körül, életstratégiájából adódóan mégis magányos volt. Erről tanúskodnak a zátonyra futott házasságok is. Ha meg tudott volna maradni az első felesége mellett, aki fiatalon is nagyszabású személyiség lehetett, akkor az nem ő lett volna, hanem valaki más. Gyerekeit szerette, de mindkettőt más-képp; Sandyt elismeréssel (emlegette, hogy már gyerekkorában is úriemberként viselkedett),

Thyrát bensőségesen (a Mányoki úti lakásban tartott számítógépén mindig Thyra arca volt a nyitókép, évente frissítette).

Politikai és gazdasági jóslatai nem mindig váltak be. Jelcin után Putyinhoz, Medgyessy Péter után Gyurcsány Ferenchez fűzött reményeket. A 2008-as válság megtépázta vagyonát, ő pedig bámulta barátját, John Lukacsot, aki a kellő pillanatban túladott értékpapírjain. Utolsó házassága és főleg a válás szintén nagy érvágás lehetett, jó néhány idevágó keserű megjegyzést tett.

Emberi kiválóságát még hibái és gyengeségei is alátámasztják. Hiú volt, nem is kicsit. Viszont volt benne annyi tapintat és érzelmi intelligencia, hogy hiúságát szerénységnek álcázza, méghozzá hihetően. Másfelől minőségérzéke is volt. Barátai, ismerősei övénél nagyobb vagy másirányú tehetőségét nem irigyelte, nem is kisebbitte, hanem tisztelte, legtöbbször segítette is.

Láttam őt ingerültnek és szeszélyesnek is, viszont könnyű volt jókedvre deríteni, csak a megfelelő irányba kellett terelni a beszélgetést. Ő ezt ilyenkor észrevette, és hagyta. Tudott ő olyan is lenni, mint egy elkényeztetett kisgyerek, aki nem kapta meg a játékvasutat. (Hedonizmusában is voltak gyermekies vonások, ezekre néha rá is játszott.) Rosszakaratot, rosszhiszeműséget viszont soha egy szemernyit sem észleltem benne.

Legnagyobb gyengesége egyszersmind nagy erénye is volt: nem tudott az emberi gonosszággal mit kezdeni, sem annak fogalmával, sem hétköznapi vagy történelmi jelenlétével. Nem volt naiv, és nem akarta önmagát becsapni, de az emberi létezés keretfeltételeitől való radikális szembenézéstől óvakodott. Vagy ha vállalkozott is efféle, ilyen irányú tapasztalatait, szemlélődéseit nem osztotta meg másokkal. Máig talány számomra, mit gondolhatott Hitlerről és Sztálinról, vagy a megismerkedésünk idején javában zajló ruandai népirtásról. (Magyar közéleti szereplők ártalmas tevékenységével kapcsolatban fel sem teszem ezt a kérdést.)

Elitizmusa is ebből adódott. Nem mondta ki, de gondolta, hogy a kiváló emberek együtt is, külön-külön is fölötte állnak az alávaló dolgoknak, és így legfeljebb nagy általánosságban kell (ha ugyan kell) tudomást venni ezek létezéséről.

Ezért állíthatta tiszta szívvvel, hogy egész életében boldog volt. Ezért lett kedvenc kifejezése a „serendipity”, amelyet elmondása szerint megtalált. Ha egy mostani reciprok Móricz Zsigmond szóra bírhatta volna Sándort, az elmondottak alapján megírhatta volna *A boldog ember* párdarabját arról, hogyan lehetett az otthoni nagypolgári miliőben, majd az ifjúkori vagabund élet során az élet apró mozzanataitól boldognak lenni.

Olyasmikre gondolok, hogy kisfiú korában elcserélte egy palack málnaszörpre a biciklijét, és az egy pillanatig boldoggá tette. Vagy hogy a férfikor kezdetén megbeszélte akkori szerelmével, hogy elutaznak Tibetbe, és felmásznak valamelyik magas csúcsra, de közben eltelt ötven év, és egyikük sem bírta volna a magashegységi túrát. Viszont maga a terv, annak továbbélése a késő öregkorig, önmagában véve boldoggá tette. És hogy ő még ehette a „királyi nyúl” nevű különlegességet, amelyet ma már nem készítenek. Nem az tette boldoggá, hogy ma már nincs „királyi nyúl”, mert munkaignyenes az előállítás, és a receptnek vannak titkos mozzanatai, hanem az, hogy ő mindhalálig őrzi ennek emlékét, ha nem tudja is a módját, miképpen lehet a kicsontozott nyulat ismét nyúl formájává adjusztálni, és milyen ostyaféleség helyettesítheti a csontokat.

És megfordítva: az ő „boldog ember” volta annyiban nem volt magántermészetű, hogy sokaknak biztonságot adott, vagy inkább annak illúziójába ringatta őket. Volt egy olyan érzület Budapesten, hogy amíg Alexander Brody köztünk van, nem történhet nagy baj. Ez persze illúzió

volt, de ha a fordítottját nézzük, van benne egy szemernyi igazság: alighogy idén februárban meghalt, néhány nap múlva kitört a legújabb háború.

Sokan fontosságot tulajdonítanak annak, hogy élete során együtt volt különféle hírességekkel és kiválóságokkal. Akik így gondolkodnak, nyilván azt hiszik, hogy a minőség ragályos. Kávézott Albert Einsteinnel; na és? Milyen hatást gyakorolt rá a relativitáselmélet? Meglátogatta Jorge Luis Borgest az argentin nemzeti könyvtárban; na és? Mit gondolt Borges meglehetősen extrém prózapoétikai nézeteiről? Társalgott X. filmcsillaggal és Y. élő színházi legendával; na és? Hogyan ítélte meg az alakításaikat?

Aki azt hiszi, hogy gúnyolódok, téved. Néha magam is azt hiszem, éppen Sándor példája nyomán, hogy a minőség át tud ragadni másokra. Csak éppen nem mindig és nem korlátlan mértékben. Érintkezett ő hitvány emberekkel is; az ő közelében még az ilyenek is a legjobb arcukat mutatták. Vagy talán – ki tudja? – tényleg jobbak lettek néhány percre, olykor akár másfél órára is.

Fokozatosan megértette, hogy Magyarország és a magyarok nem fognak előnyükre megváltozni, akkor sem, ha ő ezt nagyon szeretné. De talán éppen a megértés volt annak feltétele, hogy az ő közelében egy-két dolog mégiscsak jó irányba mozduljon.

Sokat adott Magyarországnak, és bizony szükség volna hozzá hasonló emberekre, olyanokra, akik ismerik és értik az országot, ugyanakkor kívülről is tudják szemlélni; akikben megvan mind a segítő szándék, mind a határozott elképzelés a kivitelezésre, és akiknek megvan hozzá a kapcsolati hálózatuk, valamint a vagyoni háttérük. Ugyanakkor ő is sokat kapott az országtól, főleg Budapestről. Alig hiszem, hogy Honoluluban, ahol háza volt, vagy akár New Yorkban is olyan megbecsült és olyan sokaktól szeretett személyiség lehetett volna, mint itthon. A jelentőség tudata adott neki erőt késő öregségében is, ez készítette arra a bámulatos aktivitásra – mondhatni, fürgeségre és rugalmasságra –, amely a végzetes balesetig jellemző volt rá. (Azok kedvéért, akik nem tudják: 2019 végén egyik éjszaka elesett, és combnyaktörése miatt a hátralevő bő két évben többé nem tudott lábra állni.)

Volt egy különleges képessége, amelyet még csúcsvezető korában fejleszthetett ki: mindenkinek, akivel kapcsolatba került, megjegyezte és emlékezetben tartotta a nevét, a névhez pedig társította az illető legfontosabb ismérveit, kedvteléseit, családi állapotát. E tekintetben nem tett különbséget fontos és jelentéktelen emberek között. Sokan meghatódtak attól, hogy „Bródy úr” érdeklődött hol a gyerekük vagy az unokájuk tanulmányi eredménye, hol pedig a következő kiállítás helyszíne felől. Úgy volt közvetlen és figyelmes, hogy távol állt tőle bármiféle bizalmaskodás.

Hogy a sokat emlegetett sárga rózsákról is mondjak valamit: ez a virág nem csak a megajándékozott nők iránti kedvességét jelentette. Volt ennek konkrét üzenete is. Nem feladatom, hogy szavakba foglaljam ezt az inkább rezignált, mintsem erotikus mondanivalót.

*

Az Alibi ötlete az ezredfordulón merült fel, bár lehet, hogy Sándor már korábban is gondolt olyan periodikára, amely nagyapja, Bródy Sándor „Fehér könyv” sorozatát hivatott követni, egyszerűsmind túlszárnyalni. Az Alibi-számok könyvek ugyan (húsz év alatt kereken huszonöt szám jelent meg, egy-egy témával a középpontban), de sorozatjellegük miatt sok tekintetben almanachra, a népes szerzőgárda miatt inkább folyóíratra emlékeztetnek.

Sándornak igen határozott elképzelései voltak az Alibi dizájnjáról. Hiába mondták a könyvszakemberek, hogy a négyzet alakú könyv megbukik a kereskedelemben, ő ragaszkodott a szokatlan formátumhoz. Mondhatták azt is, hogy a kéthasábos tördelés kitesztálja az Alibit az irodalomból, ő reklámszakemberként tudta, hogy a szem kényelmesebben követi a rövid, mint a hosszú sorokat. Ragaszkodott a groteszk (egyenletes vastagságú vonalakból álló, talpatlan) betűfajta-hoz is, noha az is inkább reklámszövegekhez illik, mint az irodalomhoz. Úgy vélte: az irodalmi szövegekbe frissítést hoz ez a forma, akár csak a bőséges képanyag vegyítése a szövegekkel.

A borítót eleinte Neményi Zsolt, később Réczey Zoltán tervezte. Sándor mindig több tervet kért vagy több variációt ugyanahhoz a tervhez. Megmutatta a változatokat Nagy Gabriellának, Torma Tamásnak és nekem, kérdezve, melyiket tartjuk a legjobbnak és miért. Sohasem voltam biztos benne: azt várja-e tőlünk, hogy kitaláljuk az ő preferenciáit, vagy azt, hogy minél szelleme-
sebben és meggyőzőbben indokoljuk saját ízlésítéletünket? Az igazság az, hogy nem minden címlap volt egyformán könnyű feladat. A „Disznó” vagy a „Füst” téma címlappá konvertálása (11. és 16. szám) egyszerű, de már a „Véletlen” (22. szám) miatt főhetett a feje Réczeynek.

Az első években sok bosszúsága volt Sándornak az Alibi körül, főleg a terjesztés tekintetében. Megbízhatatlan partnerek, rosszul kalkulált példányszámok, akadozó értékesítés és az ebből adódó veszteségek keserítették meg az amúgy jól végzett munka örömét. 2006 tavaszán, a „Tilos” szám készítése közben annyira felhúzta magát (nem fontos ma már, miért), hogy kijelentette: abba hagyja az Alibit. Közben nyilvánvaló volt, hogy azt szeretne volna, ha Gabi, Tamás és én kérleljük: csinálja, csináljuk tovább. Nem tettük, mert addigra már olyan erős volt a feszültség a szerkesztőségi üléseken, hogy megkönnyebbülést éreztünk az elkeseredett, dacos döntés hallatára.

Jellemző rá, hogy túltette magát, ha lassan is, az ebből adódó bosszúságon, és közölte (éppen Berlinben, a Humboldt Egyetemen voltam vendégtanár, ott ért a hír), hogy újraindítja az Alibit. Az pedig az iránta érzett szeretetre jellemző, hogy Gabi is, Tamás is, én is örömmel folytattuk. Ez az időszak jóval kiegyensúlyozottabb volt az első éveknél. A szerkesztőség tagjai is összecsiszolódtak, és a terjesztés is stabilizálódott. A Hamu és Gyémánttal való példásan jó együttműködés tartósan bizonyult. A szerkesztőségi ülések rendszerint kora este zajlottak, többnyire az Alessióban, Budán vagy a Két Szerecsenben, Pesten.

Egy-egy ilyen ülés ötvözte az összeszedett munkát a társasélet derűjével. Sándor hozta a négy példányban kinyomtatott, pontokba szedett agendát, sorra vettük a tennivalókat, megállapodtunk a határidőkben, majd felhangzott a jellegzetes „Jó uram!” felkiáltás, amiből a pincér megértette, hogy hozhatja az étlapot.

Vannak beszélgetések az élet során, amelyek részleteit nehéz volna felidézni, mégis tudjuk, hogy fontosak voltak. Ilyen szerepet játszottak a szerkesztési agendát követő, kissé csapongó kvaterkázások is. Ezerféle téma került terítékre, Sándor a legváratlanabb kérdéseket tette fel, tréfálkozott, frivolságot vegyített komoly dolgokkal, szépeket mondott jelen- és távollevő nőkről. (Általában mindenkiről vagy szépet és jót mondott – nőkről különösen –, vagy hallgatott. Feltűnő kivétel volt, amikor Nagy Jóska a Serendipity-interjúban a negyedik feleségéről kérdezte, és ő ennyit mondott: „Szereti a fagylaltot.” További noszogatásra, hogy tudniillik beszéljen róla bővebben is, így szólt: „Őrülten szereti a fagylaltot.” Megvolt az oka, hogy haragudjon rá.) Hogy a képanyag válogatása és szerkesztése miképpen zajlott, arról Tamás tud mesélni. Én a szövegekért, azok véglegesítéséért és csoportosításáért voltam felelős. Mindig látni akarta a sorrendet, a blokkok

beosztását, az írásművekből kivett jeligéket, azaz külön kérés nélkül is megmutattam őket, és soha nem szólt bele a kézműves szerkesztői munkába, nem bírálta felül döntéseimet. Egyetlenegyszer fordult elő, hogy azt mondta: „Látszik a jeligéiden, kit szeretsz és kit nem.” Rögtön megértettem, hogy az ő szövegéből vett jeligét tartja gyengének. Kicseréltem egy hangsúlyosabb mondatra, mutattam neki. Nem szólt semmit, de ez nem bosszús, hanem elégedett hallgatás volt.

Az volt a szokás, hogy minden számhoz felkértük a szerzőket. Szinte kizárólag felkérésre született írásműveket közöltünk, a felkért szerzők szövegeit pedig majdnem mindig közöltük. Ez a rendszer általában működött. A szerzők jelentős része nem volt írásban járatos; azért kapott felkérést, mert értett az adott szám témájához. Szerettem az ilyen kéziratokkal foglalkozni, ügyetlen szóválasztást javítani, épkezláb mondatokat faragni a bicegőkből.

A legtöbb szerző elfogadta javításaimat. Egy fontos kivétel volt, a már említett John Lukacs, aki haláláig minden számba írt, még hozzá magyarul, és megmondta, hogy egy vesszőt, egy kötőszót sem szabad megváltoztatni a szövegében. A gond ezzel csak az volt, hogy a kiváló történész „magyarja” kissé bizonytalan lábakon állt, ő pedig nem akart angolul írni az Alibinek. (Ez esetben nyelviileg korrekt fordítást közölhetünk volna.) Végül az lett a megoldás, hogy Lukacs esszéit faksimilében közöltük, és így ki-ki láthatta, hogy nem a szerkesztő hanyagsága miatt olyan a szöveg, amilyen.

Lukacs, aki özvegy férfi volt, egyszer beleszeretett egy nála jóval fiatalabb magyar nőbe, és már arról volt szó, hogy feleségül veszi. Magyarul írt kéziratai, mintegy varázsütésre, nyelviileg hibátlanok lettek. A Lukacsra jellemző kézi javítgatások is eltűntek egytől egyig. Én pedig megrémültem. S. Judit javítja Lukacs szövegeit! Ebből baj lesz! Lett is. Lukacs végtelenül hiú ember volt, és ellentétben barátjával, Sándorral, ezt csöppet sem titkolta. Judit pedig sajnos hajlamos volt a gúnyolódásra és a kellemetlenkedő megjegyzésekre. Nyilván Lukacs magyartudását sem kímélte csípős nyelvvel. A szakítás, kevéssel az esküvő kitűzött időpontja előtt, bekövetkezett, Lukacs kéziratjai pedig ismét a megszokott nyelvi gyarlóságokkal pompáztak.

Még egy rendszeres Alibi-szerző volt, akit faksimilében közöltünk: Tandori Dezső. Nála természetesen nem fordultak elő nyelvi hibák, legfeljebb szándékos rontások, viszont a rajz és a szöveg olyan mértékben összefonódott, hogy megkívánta a hasonmás közlést.

Az utolsó szám tervezésekor Sándor, aki ekkor már tolószékben töltötte napjait, ragaszkodott hozzá, hogy a téma legyen: „Ő”. Ezzel igen magasra tette a mércét, az illusztrációk összeállítása pedig nehezebb volt a szokásosnál. De nem ez a lényeg, hanem az, hogy világosan láthattuk: az „Ő” után nem térhetünk vissza a földközeli vagy fogalmibb, olykor játékos vagy pajzán témákhoz. (Emlékszem, milyen volt, amikor Sándor elfogadtatta a „Bugyi” szám ötletét. Finoman szólva, nem lelkesedtem érte. Tartottam az alpári viccelődésektől, féltettem a színvonalat. És, lám csak, Sándornak lett igaza. A „Bugyi” szám kifejezetten jól sikerült.)

Világosan láthattuk: az „Ő” után nincs tovább. Akár a nagy Ő-ről, akár a személyes névmásról beszélünk, ez a végpont. Sándor balesete a covid-járvány kezdetekor történt. Többé akkor sem mozoghatott volna szabadon, ha lábra tudott volna állni. A „Levegő” számnak 2020 őszén már nem lehetett nyilvános bemutatója, a képernyős változathoz viszont nem volt kedvünk. Márpedig a nyilvános bemutatók az Alibihez fűződő társasélet fénypontjai voltak. Megszűnt a társasélet, Sándor pedig addig nem engedélyezte magának a halált – ezt másvalaki mondta, másról, de most kölcsönveszem a fordulatot –, amíg meg nem jelent az utolsó szám.

Egy szó, mint száz: az Alibi tényező lett a magyar irodalomban. Nem a középpontjában, inkább a peremén, de ott stabil helyen. Volt szerzőgárdája, és volt olvasótábora. Nem volt kritikai rovata, mégis befolyásolta a közízlést. Mindezt egy outsider kezdeményezésére és az ő irányításával, viszont maximálisan profi módon. Jó mulatság volt csinálni; remélem, olvasni is.

*

Végül következék egy megíratlan regény ötlete. Az utóbbi egy-két évben kezdem jobban szeretni megíratlan ötleteimet azoknál, amelyekből befejezett munkák lettek.

A. B. magyar születésű amerikai állampolgár 1975 kora tavaszán Peru fővárosába, Limába érkezik egyrészt a céllal, hogy nagyobb mennyiségű csempészett kubai szivarra tegyen szert, amelyhez az Egyesült Államokban nem férhet hozzá, másrészt, mert úgy értesült, hogy Peruban akadnak példányok régi Rolls-Royce modellekből (többek között a jugoszláv király 1932-es építésű Pall Mall Torpedója és a dzsahóri maharadzsa 1951-ben alkotott Silver Cloudja), amelyeket ő meg akar vásárolni, az Egyesült Államokba szállítani, ott felújíttatni, majd az eredeti vételár sokszorosáért továbbadni őket, harmadrészt pedig azért, hogy átadjon egy kisméretű kamerát hozzávaló filmtekercsekkel együtt Miguel Littin filmrendezőnek, aki Chiléből emigrált, és dokumentumfilmet akar forgatni a Pinochet-rezsim bűneiről.

Törzshelyén, a Canta Rana kávéházban (minden városban, ahová csak eljut, megvan a törzshelye; ez a bekeretezett rajzokkal és fényképekkel sűrűn kidekorált kávézó a Barranco negyedben található) beszédbe elegyedik egy fiatalos külsejű férfival. Az bemutatkozik: Mario Vargas Llosa. Még nem töltötte be a negyvenedik életévét, de már világhírű író, és valami nőügy miatt össze is verekedett a nála csak néhány évvel idősebb és nem kevésbé világhírű Gabriel García Márquezzel, akiről azonban nem esik szó a beszélgetés során. Helyette kiderül, hogy A. B. Budapesten született és nevelkedett, anyanyelve magyar, noha mostanában inkább csak angolul és spanyolul beszél.

Ezt hallva Mario (már tegeződnek) elmondja a nála csak három évvel idősebb A. B.-nek, hogy Limában tartózkodik fontosabb műveinek magyar fordítója, ő a magyar követségen a kultúrattasé. Neve G. A., ő fordította *A város és a kutyákat*, mi több, róla szól Déry Tibor *G. A. úr X.-ben* című regénye. Ő, Vargas Llosa úgy hallotta, hogy Déry ezt a regényt a börtönben írta 1956 után. Milyen érdekes hely lehet az a Magyarország! Ami azt illeti, egy író szakmai tapasztalataihoz néhány év szabadságvesztés mindenképpen hozzátartozik, de ő, Vagas Llosa, nem is tudja miért, idegenkedik a perui börtönöktől. A magyar büntetésvégrehajtási intézetek bizonyára sokkal humánusabbak.

A. B. fontolóra veszi, hogy felkeresi a limai magyar követséget, erről azonban óvatosságból mégis inkább lemond. Nem elég, hogy ő maga, legalábbis a magyar állam felfogása szerint, jogellenesen tartózkodik külföldön (különben is, azóta már amerikai állampolgár), hanem az 1956-os melbourne-i olimpián, ahol újságíróként volt jelen, számos magyar sportolót segített is abban, hogy hazatérés helyett külföldön maradjanak.

Így tehát G. A.-t egy nem túl hosszú telefonbeszélgetés után nem a munkahelyén, hanem az otthonában keresi fel, egy földszintes házban a mirafloresi út mellett, amelynek kertjében matécserjék zöldellnek. A kultúrattasé felesége, két kisgyerek édesanyja arról szedi a teának való leveleket. (A maté főzetét a helybeliek „jezsuita-tea” vagy „misszionárius-tea” néven emlegetik.

Van is erről egy malac vicc, hogy tudniillik a hittérítő milyen pózban fogyasztja a szárított matélévelé főzetét.)

A. B. a fiatalasszonynak egy nagy csokor sárga rózsával kedveskedik. A hétéves kislányt egy szajgaantilop-szarvval lepi meg, amelyet aznap délelőtt vett húsz dollárért egy szovjet kereskedelmi hajó kirgiz matrózától, de erről nem szól egy szót sem. Helyette azt mondja el Anitának (így hívja a kultúrattasé kislányát a személyzet), hogy a szajgaantilop a kirgiz és kazah sztyeppéken őshonos, és majd egyszer, talán harminc év múlva, együtt elmennek oda kirándulni, és akkor meglátogatják a szajgákat a szarvaikkal együtt.

A négyéves kisfiúnak egy plüssállatkát hozott, amely egy rövid fülű nyúlra vagy hosszú fülű tengerimalacra emlékeztetett. Azt mondta Juanitónak (így hívja a személyzet a kisfiút), hogy ez egy csincsulí, spanyol helyesírással chinchuli. Mindegy is, Juanito még nem tud írni, de annyit máris megért, hogy akinek csincsulija van, az csodaszépen tud fütyülni, és minden éjjel szépet álmodik, felnőtt korában pedig vezérigazgató lesz belőle. Csak arra vigyázzon, nehogy a házasságai sorra egymás után elromoljanak.

G. A. tudja, hogy A. B. ismeretségben áll Vargas Llosával, akinek legutóbb a *Négy óra a Catedralban* című regényét fordította. Arról is tudomása van, hogy A. B. együtt kávézott Szilárd Leóval, az atombomba atyjával Chicagóban, és közös társaságban bridzsezett Greta Garbóval New Yorkban, és ott állt Picasso háta mögött Vallauris-ban, amikor az idős mester a *Minotaurus* rózsaszínű változatát festette, és...

És a limai magyar kultúrattasé megértette, hogy a minőség ragályos. Előbb-utóbb világvilágjárványá alakul, amely emberek tízmillióira fog átragadni, és nem lehet védekezni ellene sem karanténnal, sem akármilyen rafinált oltással. A minőség forradalma, ha úgy tetszik, világvilágjáránya mögött pedig felsejlik egy még nagyobb tökéletesség, amelynek sziporkáit jelenleg A. B. hordozza magában.

Másnap a nagykövet elvtárs megkérdezte G. A.-tól: igaz-e, hogy ő egy Déry Tibor-regény főhőse. A fiatal kultúrattasé tagadta a vádat. Azt állította: véletlen egybeesésről van szó. A regény megjelenésekor alig húszéves volt, a megírás éveiben annál is kevesebb. Déry a börtönben, ahol a regényen dolgozott, nemigen hallhatta a nevét.

A nagykövet megrázta kinyújtott mutatóujját: ez még nem jelent semmit! Léteznek fiatalok regényhősök is.

Két öblös pohárba konyakot töltött, mintegy jelezve, hogy a történetek ellenére nincsen semmi baj.

A. B. időközben megvásárolta a meggyilkolt jugoszláv király egykori személygépkocsiját. A maharadzsza kocsija sajnos elveszett: állítólag a *Fitzcarraldo* című film forgatása során elsüllyedt egy mocsárban. (Tekintve, hogy a filmet nem 1975-ben, hanem néhány évvel később forgatták, az eset az időutazás eklatáns példájának tekinthető.) A. B. továbbutazott Peruból előbb Japánba, majd Indonéziába, ahol a reklámötletek fejlesztéséről tartott előadást pálmabor-szakértőknek és trópusi esőerdőben dolgozó etológusoknak. G. A. úr X.-ben nem találkozott vele többé.

(Az írásmű címe idézet Vörösmarty Mihály Csongor és Tünde című drámájából. A szövegben található pontatlanságok és tárgyi tévedések szándékosak.)